

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ – ДОЛЗАРЪ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Мақолада замонавий техника ва технологияларнинг ҳаётга кириб келиши инсон фаолиятида, ижтимоий онгида катта ўзгаришлар бўлиши хусусида фикр баён этилган. Зеро, олам тўғрисида ва инсоннинг ҳаётда тутган ўрни тўғрисидаги тасаввурлари ўзгармоқда, тафаккури ва олами тушинишининг янги усуллари шаклланимоқда, маънавий-амалий ўзлаштиришининг янги воситалари ва усулларига ўтиш юз бермоқда. Таълимда ижодий изланишлар ҳақиқий илмий назарияга, жамиятнинг ривожланиш қонуниятларига, ўқитишининг назарий асослари, шахс ривожланишини ҳаракатга келтирувчи кучлари ва унинг шакллантириш шароитлари тўғрисидаги билимларнинг кенг тизимига таянган ҳолдагина муваффақият қозонади.

Калит сўзлар: қобилият, шахс, ўқувчи, усул, ўқитувчи, тарбия, фаолият.

В статье описывается идея о том, что внедрение современных технологий в жизнь станет серьезным изменением в человеческой деятельности, общественном сознании. Ведь меняется восприятие вселенной и роли человека в жизни, формируются новые способы мышления и понимания Вселенной, происходит переход к новым средствам и методам духовного и практического усвоения. Творческие исследования в образовании достигают успеха только тогда, когда они опираются на реальную научную теорию, законы развития общества, теоретические основы преподавания, обширную систему знаний о силах, которые движут развитием личности, и условиях ее формирования.

Ключевые слова: способность, личность, ученик, метод, учитель, воспитание, деятельность.

The article describes the idea that the introduction of modern technologies into life will lead to serious changes in human activity and public consciousness. After all, the perception of the universe and the role of man in life is changing, new ways of thinking and understanding the Universe are being formed, there is a transition to new means and methods of spiritual and practical assimilation. Creative research in education succeeds only when it is based on a real scientific theory, the laws of society development, the theoretical foundations of teaching, an extensive system of knowledge about the forces that drive the development of personality and the conditions of its formation.

Keywords: ability, personality, student, method, teacher, education, activity.

Инсон ҳаёти шароитларини ўзгартирувчи ва инсонни ўзини ҳам ўзгартирувчи фаолият ҳозирги замонда таълимнинг умумий асосидир. Инсон фаолияти жамият тараққиётининг ҳар бир тарихий даврида турли хил кўринишлар, фаолиятнинг турли шаклларида фарқланади.

Бироқ ички муносабатлар, улар ўртасидаги алоқалар доимий ва умумий бўлиб қолаверади. Улар фаолият тизимини ҳосил қилувчи асослардир.

Маълумки, инсон ўз ғоя, фикр, қарашларини фақат фаолият давомида амалда қўллайди ва қайта яратади.

Фаолият - атроф оламга нисбатан инсоннинг ўзига хос фаол муносабатидир. Чунки инсоннинг ҳаётда намоён бўлишининг муҳим шакли унинг воқеа - ҳодисаларга

бўлган фаол иштирокидир. Ҳар қандай фаолиятда ҳаётий тажриба тўпланади, инсонда ўз атрофини ўраб олган борликни билиш жараёни кечади, маълум билимлар эгаллаб олинади, малака ва кўникмалар ҳосил бўлади, натижада инсон фаолияти ривожланади.

Шахс ривожланишига ирсият, муҳит, тарбиянинг таъсири билан бирга унга фаолиятнинг таъсири ҳам ўта муҳимдир.

“Жамият билан доимий муносабатни ушлаб турувчи, ўз-ўзини англаб, ҳар бир ҳаракатини мувофиқлаштирувчи шахсга хос бўлган энг муҳим ва умумий хусусият – бу унинг фаоллигидир. Фаоллик – (лотинча “aktus”)- ҳаракат, “aktivus” –фаол сўзларидан келиб чиққан тушунча) шахснинг ҳаётдаги барча ҳатти-ҳаракатларини намоён этишини

тушунтирувчи категориядир», - деб таъкидлайди ўзбек олимаси В. М. Каримова [1,64-69-б]. Шунинг учун ҳам психологияда шахс, унинг онги ва ўз-ўзини англаши муаммолари унинг фаоллиги, у ёки бу фаолият турларида иштироки ва уни удалашга алоқадор сифатлари орқали баён этилади.

«Ижодий фаолият», -деб таъкидлайди А. М. Матюшкин. – билиш жараёнлари билан боғлиқ бўлган тизимдир ». [2,56-б]

Бир қатор психолог олимлар - В. С. Юркевич, Е. Л. Яковлевалар: «Ижодий фаолият –инсон фаоллигини мужассамлаштирувчи ҳаракатлар жараёнидир. Ўқувчи шахси айнан турли фаолликлар жараёнида шаклланади», -деб ҳисоблайдилар. [3,224-б]

Барча таҳлилларни умумлаштириб, куйидаги фикрга келинди: фаолият – инсон онги ва тафаккури билан бошқариладиган, ўқувчи шахсининг эҳтиёжларидан келиб чиқадиган, ҳамда эгалланган билимларни татбиқ этиш, ўзгартириш ва такомиллаштиришга қаратилган ўзига хос фаоллик шаклидир.

Фаолият жараёнида инсон шахсининг ҳар томонлама яхлит ривожланиши, атроф-оламга муносабати шаклланади. Инсон фаолияти мақсадга мувофиқ амалга ошиши учун уни тўғри ташкил этиш ва тўғри йўналтириш лозим. Лекин кўп ҳолларда шахсининг ривожланиши имкониятларидан фойдаланилмайди, тарбияланувчилар кўпинча ижтимоий меҳнат, билиш фаолиятини фаол ташкил эта олмайдилар, ҳаётда сустр ҳаракат қиладилар.

Ўқувчилар фаолиятининг асосий турларига ўйин, ўқиш, меҳнатни киритган ҳолда унинг асосий йўналишларини билиш, ижтимоий, спорт, бадий, техник, ҳунармандчилик, эмоционал фаолиятларига ажратиш мумкин.

Фаолият фаол ва пасив бўлади, фақат фаол фаолият инсоннинг барча имкониятларини руёбга чиқаришга ёрдам беради. Бундай фаолият инсонда қониқиш ҳосил қилади, инсон куч -қувватга тўлади.

Ўқишда фаоллик ижтимоий тажрибаларни тезроқ ўрганиб, англаб олишга, коммуникатив қобилиятини ривожлантиришга, ўзини ўраб турган атроф-оламга муносабатини шакллантиришга олиб келади. Билиш фаоллиги эса боланинг интеллектуал ривожланишини таъминлайди.

Меҳнатда фаоллик шахсининг маънавий-ахлоқий шаклланишга ундайди, уни янада муваққиятли меҳнат қилишга йўллайди. Ривожланаётган шахсни доимий фаолликка

анча мураккаб ва қийин кечади. Зеро, ўқувчининг турли ёшда унинг фаолияти ўзгариб туради. Шунинг учун бу борада мактабдаги оммавий тадбирлар билан бирга ҳар бир ўқувчининг индивидуал ва ёш хусусиятларини ҳисобга оладиган ишлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Инсон қобилияти ва истеъдоди муваффақиятларга эришишининг асосий шarti ҳам инсоннинг фаоллигидир. Чунки ўқитувчи қай даражада маҳоратли бўлмасин, агар ўқувчининг ўзи фаол бўлмаса, у муваффақиятга эриша олмайди. Чунки ўқитувчи ўқувчини ўқитиш жараёнида уни бошқариб боради. Шунинг учун ҳам ўқувчи ўз фаолиятида ўзига аҳамиятли бўлган, ўзига жалб эта оладиган ҳаёт муммолари билан шуғуллана бориб, маънавий ва ахлоқий жиҳатдан ривожланади.

Хуллас, шахс фаоллиги унинг ривожланишида восита эмас, балки унинг натижаси ҳамдир. «Таълим-тарбия шу вақтда мақсадга эришадик, қачон у ўзига ҳам бошқалари ҳам қувонч келтира оладиган ижтимоий, фаол, ташаббускор, ижодкор шахсни шакллантира олса. Ана шунда шахс фаолият жараёнида унинг барча потенциал имкониятлари руёбга чиқади»[9]. Фаолиятга файласуфлар субъектининг объект билан ўзаро ҳаракати жараёнидаги вазифасини характерлайдиган тушунча сифатида таърифлайдилар. Фаолият инсон учун атроф-олам билан ўзига хос алоқа, улар ўртасида восита бўладиган, тартибга соладиган назорат қиладиган, ўзаро муносабатлардир, деб таъриф берадилар.

Фаолиятга уни қаноатлантирувчи эҳтиёж сабаб бўлади ва ҳаракатлар тизимида амалга ошади. Инсонда руҳий ҳолатнинг мавжудлигини кўзлайди ва уни пайдо бўлишининг асосий шarti ҳисобланади ҳамда унинг ривожланишида ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади. Фаолиятнинг оддий ва олий шаклини фарқлай билиш зарур. Олий шакл инстинктив (инстинкт) мослашувидан иборат. Иккинчиси, олий шакл биринчисидан ўсиб чиқиб, унинг кўринишини ўзгартириб инсоннинг онгли ҳаракатига айланади. Фаолият олий шаклланиш ўзига хос хусусияти унинг атроф-муҳитни онгли равишда ўзгартиришдан иборат. Инсон фаолияти ижтимоий характерга эга бўлиб, ҳаётнинг ижтимоий шароитлари билан белгиланади. Инсон ўзини фаол субъектга, ўзи муносабатга киришган табиат ходисаларини эса ўз фаолиятининг объектига айлантиради.

Фаолиятнинг онгли равишда амалга оширилиши унинг асосий хусусиятидир. Зеро, фаолият бир томондан жисмоний ҳаракатлар билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан эса ақлий ҳаракат воситасида онгда содир бўлади. Меҳнат инсон фаолиятини амалий ва назарий шакллариининг вужудга келишига сабаб бўлади. Инсон фаолиятининг бошқа турлари (ўйин, ўқиш ва бошқалар) ҳам генетик жиҳатдан меҳнат билан боғлиқдир.

Ижтимоий – тарихий ривожланиш жараёнида меҳнат асосида махсус ижтимоий – зарурий назарий фаолият сифатида ақлий меҳнат пайдо бўлган. Фаолиятнинг ҳам моддий, ҳам маънавий ўзилмасининг таҳлили унинг мазмунини ташкил қиладиган қуйидаги асосий элементларни аниқлаб беради: фаолият ундовчи сабаблар; мақсадга йўналтирилган натижалар; фаолият ёрдамида амалга ошириладиган воситалар. Шунга мувофиқ равишда субъектнинг борлиқ билан ўзаро ҳаракат жараёнининг ўзида муайян тарзда яхлит мотивлаштирилган фаолият, унинг таркибида мақсадга қаратилган ҳаракат ва ниҳоят, мазкур ҳаракатнинг автоматлаштирилган таркибий қисмлари-операциялар ажралиб чиқади.

Психолог олимлар: А.Н.Леонтьев, С.Л. Рубинштейн [3,98], С.Раҳимов [4] ва бошқаларнинг тадқиқотларига кўра турли хил психик жараёнларнинг ўтиши ва ривожланиши фаолиятларининг мазмуни ва тузилиши, унинг мотивлари, мақсадлари ва амалга ошириш воситаларига бевосита боғлиқ». Шунингдек, П.Я.Гальперин [5], Б.Д. Эльконин [6]лар ўз тадқиқотларида ташки моддий таъсир асосида уларнинг изчил ўзгаришлари орқали ақлий жиҳатдан содир этиладиган ва инсонни атроф-оламга ҳар томонлама мўлжал олишини таъминлайдиган ички идеал ҳаракати шаклланади», - деган фикрни илгари сурадилар. Ҳаракат давомида фаолият боланинг психофизиологик имкониятларининг ўсиши, унинг ҳаётий тажрибаларининг ортиши муносабати билан ўзгариб туради, зарур пайтда атрофидаги одамларнинг мураккаброқ талабларини бажаради. Бола ривожланишининг ҳар бир ёш босқичида муайян фаолият (масалан, мактабгача ёшда ўйин, мактабда -ўқиш) янги психик жараёнлар ҳамда шахс хусусиятларининг шаклланишида етакчи аҳамият касб этади.

Инсоннинг ҳаётда намоён бўлишининг муҳим шакли унинг атроф-оламга бўлган фаол муносабатидир. Фаолиятга инсон турли эҳтиёжлар сабабли мажбур бўлади. Бу

эҳтиёжлар унинг онгида унга тегишли бўлган объектлар, унинг эҳтиёжларини қондирилишига олиб келадиган ҳаракатларнинг образи тарзида ифодаланади. Фаолият мотивациялар характериға кўра қўп жиҳатдан унинг бажарилишидаги ҳаракатга шу билан бирга мақсадга эришишдаги натижага боғлиқ. Фаолиятнинг мотиви ва мақсади инсон ҳаётининг ижтимоий шароити ва унинг индивидуал ривожланиш даражаси билан ҳам белгиланади. Индивид томонидан ижтимоий тажрибани ўзлаштириш фаолиятнинг индивидуал ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Фаолият бар қатор ўзаро ички боғланган ҳаракатлар орқали амалга оширилади. Бироқ яхлит ҳолда ҳар бир фаолият онгли характерга эга бўлади. Онгли мақсад қонун сифатида инсон ҳаракатининг усул ва характерини белгилаб беради. У исталган натижага эришиш йўлида пайдо бўладиган тўсиқларни фаол енгиб ўтишга ундайди. Инсон фаолиятининг асосий тури, юқорида таъкидлаганимиздек, унинг жисмоний ва ақлий меҳнати ҳисобланади. Жисмоний, унумли меҳнат жамият ва ҳар бир инсон ҳаёти учун зарур бўлган моддий бойликлар яратишга қаратилган. Ақлий меҳнат борлиқни ўрганишга, илмий назариялар яратишга, адабий, бадий ва бошқа маънавий бойликлар яратишга йўналтирилган. Инсон фаолиятининг муҳим тури - ўрганишдир.

Инсон фаолияти – унинг ривожланиши учун зарур шароит, ана шу шароит жараёнида ҳаётий тажрибага эга бўлади, атроф-оламни идрок этади, билимларни ўзлаштиради, малака ва кўникма ҳосил қилади. Фалсафий жиҳатдан таърифлаганда фаолият – субъектнинг объект билан ўзаро ҳаракати жараёнидаги вазифасини характерлайдиган тушунча. Фаолият-атроф-муҳит билан ўзига хос алоқа инсон билан муҳит ўртасида восита, уни тартибга соладиган, назорат қиладиган ўзаро муносабат. У инсонда руҳий ҳолатнинг мавжудлигини кўзлайди ва шу билан бирга унинг пайдо бўлишининг асосий шартини ташкил этади ҳамда ривожланишида ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади.

Маълумки, инсон биологик ва социал (ижтимоий) жиҳатдан ривожланади.

Унинг биологик жиҳатдан ривожланиши гўдаклик, болалик, ўсмирлик, ўспиринлик, ёшлик, қариллик даврида намоён бўлади ва ўзига хос табиий хусусиятлари билан фарқ қилади. Инсоннинг биологик хусусиятлари негизида унинг ижтимоий сифати ва

хусусиятлари-нутки, юриш-туриши, моддий неъматлардан фойдаланиши кўникмалари, хулқ-атвор меъёрларининг таркиб топиши, бу меъёрларга риоя қилиши меҳнат фаолияти ва касб-хунар, билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиши онгли интизом кабилар шаклланади.

Ривожланишни Л.С.Выготский талим жараёни билан биргаликда қарайди. Лекин таълим ва тарбия бола ривожланиши билан боғлиқ бўлса ҳам, аммо ҳеч қачон бир-бири билан тенг ва параллел ҳолда содир бўлмайди. Улар бевосита бир-бирига бўйсунмаган ҳолда динамик тарзда содир бўладики, буни бир хил таърифлаш мумкин эмас» [8].

Боланинг ривожланишида юқори психик хусусиятлар икки ҳолатда пайдо бўлади: биринчиси, жамоавий, ижтимоий фаолият, иккинчиси эса, индивидуал, боланинг ички тафаккури усули сифатида. Биринчиси, болада қатор ички ривожланувчи жараёнларни кўзғатиб, уни ривожланишга ундайди.

Иккинчиси эса боланинг ички тафаккури усули сифатида индивидуал тарзда пайдо бўлади.

Демак, таълимда ривожланиш йўлланма бўлиб, болани ҳаётга тайёрлайди. Ички ривожланиш жараёнларини ҳаракатга келтиради, шунга кўра таълим ривожланиш эмас; лекин тўғри ташкил этилган таълим болаларда ақлий ривожланиш ва ҳаётда таълим тарбиясиз амалга ошириб бўлмайдиган жараёндир. Хуллас, таълим боланинг ривожланиш жараёнини энг муҳим палласи саналади.

Психологларнинг таъкидлашича, анъанавий бошланғич таълим тизими - ўқувчиларнинг тўлиқ ривожланишини таъминлай олмайди, балки уларда мактабгача таълим давридан бошлаб ҳиссий кузатувлар, эмпирик тафаккур амалиётга тайёрлайди холос.

Бошланғич таълимда ҳар қандай фаолият реал шарт-шароитларда, турли усулларда ва турлича кўринишларда намоён бўлади. Қилинаётган ҳар бир ҳаракат маълум нарсага – предметга қаратилганлиги учун ҳам, фаолият предметли ҳаракатлар мажмуи сифатида тасаввур қилинади. Предметли ҳаракатлар ташқи оламдаги предметлар хусусиятлари ва сифатини ўзгартиришга қаратилган бўлади. Масалан, бошланғич синф ўқувчиси дафтарга муайян ёзувни тушираётганда. унинг ҳаракати ёзувга қаратилган бўлади ва ёзув орқали билим кўламни кенгайтиришга ҳаракати ошади.

Меҳнат асосида бошланғич синф ўқувчиси фаолиятининг амалий ва назарий шакллари ривожланади. Бунда амалий фаолиятининг хусусияти шундан иборатки, бу хусусият у ёки бу вазиятларни қайта ўзгартиришга бевосита йўналтирилган бўлади. Назарий фаолият бу мақсаддан фарқ қилган ҳолда қайта ўзгартириш усулларини аниқлашга, қонуниятларни очишга таъсир кўрсатади. Назарий фаолият амалий фаолият вазифаларига таъсир этиш билан ортиб боради ва ривожланади ҳамда мазкур вазифаларни янада самаралироқ ҳал этишга ёрдам беради.

Инсон ва жамият эҳтиёжларининг хилма-хиллигига қараб кишилар фаолиятининг хилма-хиллиги вужудга келади. Бу хилма-хилликнинг ҳар бири одатда ўзида фаолиятнинг ҳам ташқи, ҳам ички, ҳам амалий, ҳам назарий элементларини намоён этади.

Бошланғич синф ўқувчиси ўз ғоя, фикр ва қарашларини фаолияти давомида амалда қўллайди ва янгилик яратади. Ана шу янгилик яратиш ижодкорлик бўлиб, тафаккурнинг энг олий шаклидир. Қўйилган вазифани ҳал этишда маълум бўлган усуллардан фойдаланмайди. Фаолиятнинг мақсади ва усулларнинг таркиби сифатида маҳорат ва ташаббускорликнинг асосий шарти сифатида уни ижодий фаолият даражасига кўтаради.

Бугунги кунда илмий, услубий адабиётларда «ижод», «ижодкорлик» каби атамаларни учратиш қолмоқда. Бу атамаларнинг адабиётлар саҳифаларида пайдо бўлганлиги бежиз эмас.

«Ижод» сўзининг луғавий маъноси: «яратиш», «янгиликни кашф этиш» сўзларига монанд келади. Ижодкорлик - фаолиятнинг турли ҳолатларида пайдо бўлади. Қизиқиш илҳом, интилиш ва бошқалар ижодкорликнинг инсон онгида энг олий тарзда пайдо бўлишидан, намоён бўлишигача жараёнини ўз ичига олади. Шахсда фаолият эҳтиёжи фаолиятда янги илгари мақсад қилиб қўйилмаган, ҳал этувчи восита бўлиб ҳисобланмаган интилишдир.

Ижодкорлик - сифат жиҳатдан янги, моддий ва маънавий бойликлар яратувчи инсон фаолияти жараёни. Ижодкорлик ўзида инсоннинг меҳнатда намоён бўлган қобилиятини ифодалайди. Объектив олам қонуниятларини билиш асосида хилма-хил ижтимоий эҳтиёжларини қаноатлантирадиган янги ҳақиқатни яратадигандай меҳнат ижод бўлиши мумкин. Ижод турлари бунёдкорлик фаолияти билан белгиланади: ихтирочи,

66 ташкилотчи, меҳнати илмий ва бадиий меҳнат ва бошқалар. Ижодий фаолият учун имкониятлар ижтимоий муносабатларга боғлиқ. Бугунги кунда мустақиллик туфайли амалга ошириладиган таълим ислохотлари ўз ишига ижодий ёндашувчи, фан , техника, санъат, ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланишига ўз ҳиссасини қўшадиган юксак малакали кадрлар тайёрлашга боғлиқ. Шунга кўра, жамият тараққиёти талабаларидан келиб чиққан ҳолда ҳар бир ўқувчини ижодкорлик руҳида тарбиялаш муҳим ва зарурдир. Юқорида таъкидлаганимиздек, ҳар бир шахснинг ижодкорлик фазилатларининг шаклланиши айнан мактабда бошланади. Зеро, мактабда турли салоҳият ва қобилиятга эга болалар таълим олади ва болалардаги ана шу лаёқатни ва салоҳиятни ривожлантириш мактаб ўқитувчиларининг биринчи галдаги вазифасидир. Болалардаги ижодий фаолиятнинг

ҳар қандай куртаклари таълим-тарбиядан ташқарида, фаолиятдан ташқарида камол топа олмайди. Психолог олим В.А. Крутецкий бу ҳақда ҳаққоний фикр билдирган : “Қобилият фақат меҳнатда намоён бўлибгина қолмайди, балки меҳнатда шаклланади, камол топади, барқ уриб яшнади ҳам. Аксинча ҳаракатсизлик ҳалокатга маҳкум этади” [7,112-6].

Таълим-тарбияда болаларнинг ҳар томонлама камолга етказиш асосий мақсад қилиб қўйилгани ҳам тарбиянинг ана шу қонуниятларига асосланади. Ҳар томонлама таълим-тарбия бериш болалардаги яширин истеъдодларни юзага чиқаришга ёрдам беради. Бунинг учун ўқувчиларни кичик мактаб ёшидан бошлаб ўз фаолиятини намоён қилиши учун имконият берилиши мақсадга мувофиқ. Ҳар бир боланинг қобилиятини намоён этувчи фаолиятга йўллашнинг энг мақбул йўли уларда ижодкорликни ривожлантиришдир.

Адабиётлар

1. Каримова В.М. Суннатов Р. ва бошқалар. Мустақил фикрлаш. Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари учун ўқув қўлланма.- Т.: Шарқ, 2000.- 112 б.
2. Раҳимов С. Педагогические идеи Абу Али Ибн Сины. Автореф. Дисс.на соиск.учен.степени канд.пед.наук. –Т., 1964.-60с.
3. Бикваева Н.И., Е.Янгабаева. Математика 3-синф. Т., 2004.-Б. 12-13.
4. Брушлинский А. Новые педагогические технологии.- М: Просвещение, 1999. – 567с.
5. Бюлер К., О. Зельц. Психология мышления. М.: Педагогика-пресс. 2002.-130 с.
6. Волков Б.С. Волкова Н.В. Возрастная психология: учебное пособие:в 2 частях. М.: Владос, 2005.-240 с.
7. Крутецкий В.А., Балбасов Е.Г. Педагогические способности, их структура, диагностика, условия формирования и развития. –М.: Прометей, 1991. -112 с.
8. Выготский Л.С. Педагогическая психология// под ред. В.В.Давыдов.-М.: Педагогика, 1999.-321 с.
9. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. – М.: Наука, 1966. -138с.
- 10.Голубева Э.А. Способности и индивидуальность. М.,Знание 1999.-163 с.
- 11.Гуревич К.М. Психологическая коррекция умственного развития учащихся. -М.: 1990.- 236 с.
- 12.Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқувчисининг психологияси. Т., Ўзбекистон.- 30 б.
- 13.Демина Е.В., Панфилова Л.В. Формирование навыков научно-исследовательской деятельности будущего учителя химии 2009. E-mail: senuratnic@yandex.ru
- 14.Давыдов В.В. Деятельностная теория мышления.-М.:Научный мир, 2005.- 140 с.
15. Джураев Р.Х. Об организации исследовательской деятельности одарённых учащихся ССПО. Т., 2011, -С.68-72.